

Мирзо Хайрулло Хўқандий

АХЛОҚИ ЗАМИМА

Адабий-бадший нашир

Тошкент
«Ёзувчи» нашриёти
1994

*Наширга С. Ҳасанов тайёрлади.
Масъул муҳаррир: А. Дадаев.*

Ушбу рисолада ёшларга тарбия беришнинг шарқона услубиятини, ота-боболаримиз асрлар оша қатъий риоя қилиб келган урф-одат, одоб-ахлоқ, маърифат ва маданият каби ўнлаб масалалар таҳлил қилиниб, унинг мазмуни ўқувчиларга тушунарли ҳолда содда ва раван тилда ифодалаб берилган.

СЎЗ БОШИ ЎРНИДА

Ўлкамизда ёғилган балою офатларнинг ҳаммасининг бош омили ҳалқимизнинг ислом йўлидан озганлигидир. Бу жараён Туркистонда ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошланиб, бизнинг асримизнинг ўртасида авжга чиқди. Қудрат ва илм эгаларининг кўпчилигини, шухрату мансабпараст сиёсий амалдорларнинг етакчилигида соддадил меҳнаткашларни розолат ботқоғига ботирдилар.

Жамиятнинг бу аҳволга тушишини ўтган асрнинг охири ва жорий асрнинг бошларидаёқ олдиндан кўра билган илму амал соҳиблари мактабдан бошлаб таълиму тарбияни миллий асосда замонавийлаштиришни англадилар ва шу йўлда фидокорона элга хизмат кўрсатдилар. Шундай ҳолис хизмат соҳибларидан бири Мирзо Носир Маҳмуд ўғли Хўқандий эди.

Мирзо Хайрулло Хўқандий 1880 йилда Қўқонда туғилиб 1943 йилда Тошкентда вафот этган. У касиб оиласида туғилган бўлиб, дастлаб Қўқондаги мадрасада таҳсил олган. 1910 йилда ўз маҳалласидаги Бузрукхўжа мадрасаси қошида янги усулдаги мактаб очиб ўқитувчилик қилган. 1912 йилда мазкур мактаб қошида янги усулдаги «Маърифат» номли кутубхона ва нашриёт ташкил этган. «Тухфатул-атфол» («Болалар совғаси»), «Турки аввали илм» («Туркча бошланғич илм»), «Раҳбари тадрис» («Дарс раҳбари»), «Раҳбари алифбо» каби ўнлаб дарсликларни таржима қилиб, нашр эттирган. Шунингдек «Гулшани Мирзо», «Гулшани хаёл» номли дарсликлар тузганлиги ҳам бизга маълум. Мирзо Хайрулло Хўқандий ҳам қатағон йилларининг қурбони бўлган.

Хайрулло Хўқандийга мансуб бўлган ушбу китобчада ислом нималиги, иймон, тақдир, фарз амали, вожиб, суннат, мустаҳаб, мубоҳ, харом, макрух, муфсид каби тушунчалар билан бирга муқаддас китобимиз. Қуръони карим ва пайғамбаримиз Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг, ҳаёти ва фаолиятлари ҳақида умумий маълумотлар берилган. Муҳими шундаки, ушбу рисолада диний ва ахлокий масалалар содда ва равон тилда ёзилган бўлиб, ундан ҳозир ҳам мактаб болалари ва кенг ўқувчилар оммаси қийналмасдан фойдалана олишлари мумкин¹.

Алибек Рустамий.

¹ Қаралсин: Узбек совет энциклопедияси. Т. 7. Мирзо Хўқандий; А.Муродов. Ўрта Осиё тарихидан. Тошкент, 1971 й. 135— 136-бетлар.

Би-сми-л-лоҳи-р-раҳмони-р-раҳим

Аммо баъад: Билгил ва огоҳ бўлгилки дунёда илм ўқимоқ ва илм истамоқдин гаразу мақсуд икки дунё-нинг саъодатиға етмоқдур. Лекин қанча мулла ва қанча олим бўлсанг ҳам дилингдан ахлоқи замима (бузуқ хулқлар) ва ёмон феълларни чиқариб ул дилингни ахлоқи ҳамида ва ахлоқи писандидалар (яхши ва мақтовга сазовор хулқлар) билан зийнату оро бермасанг ҳануз икки дунёни саъодатиға ета олмассен, нечук? Зероки кўнгул бир подшоҳ ва ўзга аъзолар фуқаро манзилиндадур. Агар кўнгул дуруст бўлса, бошқа аъзолар ҳам дуруст бўлур. Ва агар кўнгул бузуқ бўлса, ўзга аъзолар ҳам бузуқ бўлур. Яна билгилки, одамизодда олтмишга яқин ёмон хулқлар бордурки, уларни «Ахлоқи замима» дерлар ва яна уларга муқобил етмишга яқин хулқлар бордурки уларни «Ахлоқи ҳасана» дерлар. Эмди мумкин қадар диққат қилиб ўзингни яхши хулқлар бирла ораста қил! Яна бу рисолада «Ахлоқи замима»ларни бир-бир баён қилурмиз.

НАЗМ:

Яхши хулқ ила ўзни қил мумтоз,
Бўлма ҳаргиз ямом ила ҳамроз.
Яхши хулқдир мисоли ал-ҳаёт,
Феъли бад бегумон захри миллат.
Яхши хулқ элни обрўлик этар,
Феъли бад ҳасрату ғам ила кетар.
Яхши хулқ аҳли доимо озод,
Ҳар киши они айлағай хўб ёд.
Яхши хулқ аҳлини саранжоми
Хуш эрур шодлик била коми.
Хулқи хуш бирла кофире иймон
Келтурур, бад ила кетар иймон.
Хулқи хушдур давойи ранжу алам,
Бад ўтар даҳр ичинда ўзни мудом.
Эй қилои бу китоба яхши назар,

Матлабинг ҳақ ризоси бўлса агар,
Неча кунлик жаҳонда ўзни мудом,
Хулқи хуш бирла айлағил иқром.
Ишониб бўл жаҳоннинг кориға,
Кўп узоқ кетма даври нориға.
Кимдин озор топса гар мўре,
Қилур икки жаҳон аро шўри.
Деб аёғини остида чумоли,
Босма беҳад ямон эрур амали.
Чун кўзунг оч, жаҳонға айла назар,
Яхшилиқдан гар ўлса санга асар.
Мирзо бўл жаҳонда беозор,
Лутфи ҳаққа бўлай десанг гар ёр.

1. КУФР БАЁНИДА

Куфр деб Оллоҳу таъолоға ишонмаслик ва кофир, бўлмоққа дерлар. Лекин куфрни асл маъноси ҳақ сўзға ва ҳақ ишқа бўюнсунмаслик, ҳақ сўзни беркитмак ва қаршилиқ қилмоқдур. Ва ҳар кишики ҳақ сўзға ва ҳақ ишқа доимо қаршилиқ қилса ва беркитса, ана ул кишини бул ямон феъли куфрни аввалғи маъносиға элтар.

2. НИФОҚ БАЁНИДА

1 инчи тошиғи айтган сўзи феълиға тўғри бўлмасликка дерлар. Мунофиқ деб нифоқлик кишини айтурлар. Нифоқ икки қисм бўлур. Бири нифоқи қалбий, яна бири нифоқи қавлийдур. Нифоқи қалбий деб суратда мун деб, ичида куфрланмоқға дерлар. Нифоқи қавлий деб тил бирла ошнолик айлаб ичида душман бўлмоққа дерлар. Бу ишларни ҳаммаси «Ахлоқи замима», ямон феъллардандур.

3. НАМИМА БАЁНИДА

Намима деб икки одамнинг орасида сўз юритмакға дерлар. Гўёки

фалон киши сени фалон деди демоқ каби. Наммом деб сўз юритгувчини айтурлар. Наммом ҳақида кўркунчли сўзлар ниҳоятда кўпдур.

4. АЖАБ БАЁНИДА

Ажаб деб ғурурланмоқ ва ўзини ҳаддан ташқари ортуқ кўрмоқга дерлар. Яъни бир одам айтса хўб катта мулламан ё, хўб қориман ва ё, хўб бойман ва ё хўб полвонман демоқ каби ажаб қилмоқ ила мағрурланишдир. Ибодатга мағрур ва касбга ошифта бўдмиш ҳам ажаб жумласидандур.

5. БУҲТОН БАЁНИДА

Бўхтон деб бир одамнинг ҳақида бўлган ёлғон сўзларни айтмоққа дерлар. Бўхтоннинг гуноҳи кечирилмайдур, то бўхтон қилинган одамни рози қилинмагунича.

6. ҒИЙБАТ

Ғийбат деб бир одамни яна бир одамга ямонлаб сўзламоқга дерлар. Ёки бир йўқ одамнинг орқасидан сўзламоқга дерларки, агар ул одам эшитур бўлса ран-жиғай. Агар рост ўлурса ғийбат, ва агар ялғон ўлурса бўхтондур. Яъни бир одамнинг ўзиға айтиб бўлмайдиган сўзни иккинчи бир одамга айтмоқ каби. Ғийбат ямон феълларнинг энг ямонроғидур. Бир одамни ғийбат қилмоқ унинг гўштини емоқ бирла баробардир.

7. ҚИЗБ БАЁНИДА

Қизб деб ёлғон сўзламоқ ва бир одамни алдамоқга дерлар. Оллоҳ таъоло ёлғончиға азоби алим ваъда қилди. Пайғамбаримиз айттилар:— Бир одам бир одамга ёлғон сўзласа фаришталар андин кочурлар.

НАЗМ:

Ростлиғни бил ризойи кирдикор,
Эгриликдин айлағил ўзни қанор.*
Ростлиқ Мирзо эрур манзури Ҳақ,
Эгрилик шайтон иши, этгил фарор.**

Фарор этмоқ — қочмоқ.

*** Қанор* — четлаш.

8. ШАМОТАТ БАЁНИДА

Шамотат деб бир одамни бошиға тушган дарду меҳнатдан суюнмоқға дерлар. Чунончи бир одам оддин йиқилди ва бироз шикастланди, анга шодлик қилмоқ каби. Ҳеч бир одамни ранжу ғамиға хурсандлик қилма!

9. ТАМАРРУД БАЁНИДА

Тамарруд деб қарши турмоқ ва бош тортмоққа дерлар. Яъни бир улуғ одам насихат қилганда қулоқ тутмай туриб кетмоқ ва пандини қабул қилмаслик каби. Дилида ҳасад ва ё гинаси бор одам тамарруд қилур.

10. ХИҚД БАЁНИДА

Хиқд деб бир одамдин аччиғланиб юрмоқ каби ишларға дерлар. Чунончи бир одамға мени фалон дединг деб ўпкаламоқ каби. Бул ҳаромдур ва яхши амалларнинг савобини бекор қилур.

11. ТАМАЪ БАЁНИДА

Тамаъ деб очкўзлик қилмоқ ва кишиларнинг молиға кўз тикмоқға дейилур. Тамаъ сўзининг ҳарфлари уч бўлуб ва ҳар қайсиси ҳам бўш,

яъни нуқтасиз ҳарф-лардандур. Бул тамаъ бекорчи сўфийлар ва халифалар ва имомлар ва маҳалла оқсоқолларида кўпроқ бўладур.

НАЗМ:

Очлик бирла кечурсанг неча куз,
Очмағил ҳаргиз тамаъ нониға кўз.
Бўлгунча Мирзо тамаъ нониға ёр,
Очлик тиғи бирла кўксунгни ёр.

12. БАЛОДАТ БАЁНИДА

Балодат деб нодонлик ва фаҳмсиз бўлмоқға дерлар.Ғабию балид деган сўзлар ҳам фаҳмсизу нодонлик маъноларидандур. Одамизоднинг мундоғ ғабию балид бўлмақи ниҳоят даражада мазмуму ямон хулқлардандир ва ҳам одамизод ҳайвонлардан сўзу маъно бирла имтиёз топадур. Фаҳму идроксиз одам бирла ҳайвон ўртасида фарқ бўлмаса керак.

13. ҲИРС БАЁНИДА

Ҳирс деб очкўзлик қилмоқ ва бир нарсани ҳаддан ошуқ севмакға дерлар. Ҳарис деб бир нарсани жони дили бирла севгучи одамни айтурлар. Ҳарис икки дунёнинг роҳатидин маҳрумдур.

14. СУЪЗАН БАЁНИДА

Суъзан деб одамлар ҳақида ямон гумон қилмоққа дерлар. Фалончи андоғмикин, ва фалончи мундоғмикин деб юрмоқ каби. Бул суъзан зўр гуноҳлар жумласи-дандур. Пайғамбаримиз айтдилар: «Хусну-з-занни мина-л-ъибодати», яъни бир одамнинг ҳақида андиша қилмоқ ва яхши хаёлда бўлмоқ ибодат жумласидандур.

НАЗМ:

Яхшилиққа қилғувчи, эй ўзни ёр,

Бадгумон этма бировни зинҳор.
Боқибон андиша қил кўзгу сори,
Кетмағил беҳуда бўлмас хў сори,
Гар гумон этсанг ўзунгни эр деб,
Ўйла Мирзо ўзгаларни шер деб.

15. ХУЛФУ-Л-ВАЪД БАЁНИДА

Хулфу-л-ваъд деб бир одам бирла ваъда қилишган сўзни бузмоққа дейилур. Чунончи бир одам фалон ишга фалон кунни борурмиз ва ё фалон ишни фалон қи-лурмиз демоқ ила уни қилмаслиги каби.

16. ТИЙРА БАЁНИДА

Тийра деб бир нарсадан ҳазар қилмоқ, шумланмоққа дерлар. Яъни ҳар ерга бойўғли қўнса ул ер хароб бўлур демоқ каби ва ҳар бир шунга ўхшаш ишлардан -ҳазар қилмоқ, шумланмоқ мазмум феъллардандир.

НАЗМ:

Такия ҳар ишда биру бор этгил,
Тийра ҳар қайдадур фарор этгил,
Шумланиб ҳар нимарсадин зинҳор,
Ўзни ранжу балога қилма дучор.
Мирзо қўй қадамни мардона,
Оғмағил ушбу йўлда ҳар ёна.

17. СИРҚА БАЁНИДА

Сирқа деб ўғирлиқ қилмоқ ва бир одамнинг молини эгасидан яшириб олмоққа дейилур. Ҳаргиз эл молиға ямон кўз бирла боқмағил ва ўз вужудингни дўзах ўтиға ёқмағил!

18. ЖАҲЛ БАЁНИДА

Жаҳл деб билмоқлиғи вожиб бўлган нарсаларни билмаслиқга дейилур. Аммо жаҳл икки қисм бўлур. Бири жаҳли мураккаб, яна бири жаҳли баситдур. Биринчи қисмига ўқимоқ ва ўрганмоқ бирла илож қилса бўлур. Зероки, жаҳли мураккабга гирифтор одам ўзини жоҳилу нодонлиқига ҳаргиз иқрор бўлмас.

НАЗМ

Эй қилан ўзни яхшилик сори ром,
Илму дониш йўлига урғил ком.
Этмағил жаҳл ила тамом умринг,
Ўтмасун бу жаҳонда хом умпинг.
Жаҳл дардиға қил даво Мирзо,
Сен бу илм ила шифо, Мирзо.

19. ҚАСАЛ БАЁНИДА

Қасал деб ҳеч иш қилмасдан бекор йўрмоққа дерлар. "Баъзи одамлар бўлурки, умри азизларини бекорчилиғу бекор йурмоқ бирла ўткарурлар. Пайғамбаримиз айтдилар: «Наъзу би-л-лоҳи мина-л-қасали». Эй биродар! Олма пиш оғзимға туш, деб турма, ҳаракат қил!

Зероки Худойи таъоло қошида ҳазрати Биби Марямдан азизу ҳурматлик эмассан. Анга Худойи таъоло буюрди: «Эй Марям! Хурмони шоҳиға осилиб силкит, мевалари олдингға тушар». Ва холбуки ҳазрати Марям Оллоҳу таъолонинг севикли бандаларидан ва ҳам қўлларинда бўлгон фарзандлари пайғамбари улуу-л-азм ҳазрати Исо салла-л-лоҳу алайҳи ва саллам эдилар.

20. ФАЗОЗАТ БАЁНИДА

Фазозат деб қаттиқ кўнгил ва шафқатсиз бўлмоқға дерлар. Фазозат ҳам ахлоқнинг ямонроқларидандир.

21. САФАҲ БАЁНИДА

Сафаҳ деб аҳмоқ ва заъиф ақл бўлмоқға дерлар. Сафаҳ одамизодда гоҳо кўп, гоҳо оз бўладурган бир нарсадур. Агар сафаҳ донишманд одамлар бирла қотушса сафоҳияти йўқолур. Ва агар ёнига аҳмоқлар кирса нодонлиғи ортар.

22. ВАҚОҲАТ БАЁНИДА

Вақоҳат деб бешарму беҳаё бўлмоқға дейилур. Пайғамбаримиз салла-л-лоҳи алайҳи ва саллам айттилар:— Оллоҳу таъолодан уялингиз! Саҳобалар ҳам айттилар:— Биз Оллоҳу таъолодан уяламиз ва шарм қилурмиз. Пайғамбар салла-л-лоҳи алайҳи ва саллам айттилар:— Қуруқ уялмоқ бирла бўлмайдур. Балки уялмоқ ҳамма аъзоларни, ички ва ташқиларининг гуноҳидаи сақламоқ бирла бўлур.

НАЗМ

Кўп хато сенда, илтижолик бўл,
Барчадан Ҳақға яна ҳаёлик бўл.

23. ХИЁНАТ БАЁНИДА

Хиёнат деб одамларнинг ҳақлариға қўл урмоққа дейилур. Чунончи биров сенга бир нарсани омонат қўйса ва ё бир нарсани сотмоқ учун берса. Ул нарсаларни эгаси айтгандек қилмасанг, ул хиёнат қилганинг бўлур. Хиёнат гоҳо сўзларда ҳам бўлур.

24. ЖАЗАЪ ВА ФАЗАЪ БАЁНИДА

Жазаъ ва фазаъ деб сабрсизлик қилмоққа дейилур, яъни бошқа бир дард ва ё меҳнат тушганда сабр қилмай нола ва фиғон қилмоқ ва бетоқатлик этмоқ каби. Ва ҳар мусибату қайғуларга сабр қилмоқ азизларнинг одатларидандур.

НАЗМ:

Сабр қилмоқдир азизлар одати,
Сабрсизликдир камолинг ғорати.
Сабрни доим ўзингга неша қил,
Бу азизлар сўзларин андиша ҳил.
Сабр қилсанг ғўрадин ҳалво битар,
Бе сабрлар ўз аёғидан тояр.

25. БУҒЗ БАЁНИДА

Буғз деб одамларни ямон кўрмоққа дейилур. Хусусан уламоларни ва солиҳ одамларни душман кўрмак ва аларға аччиғланиб йурмоқ ямон хулқлардандур. Зинҳор уламоларға ямон кўз бирла боқманг ва ўзунгизга ишониб ўзунгиздин кетманг! Зероки Расули ақрам ва набийи муҳтарам афандимиз олимлар ҳаққида демишлар: «Ман акрама ʔолиман фақад акрамани». Вақтеки, имтиёз зтмоқға ил-минг кофий бўлмаса ва андин бир зарарни мушоҳада этмасанг, бу ҳақиқий олим эмас. Бу бундай, у бундай деб ўзингни йўқ нарса учун ранжу қошишға солма! Ҳазрати Хожа Аҳмад Яссавий дерлар:

МИСРАЪ:

" Кимни кўрсанг фақир билиб қўлин ушла.

26. ТАҚЛИД БАЁНИДА

Тақлид деб ўзини бир бошқа одамға ўхшатмоққа дейилур. Ўтиқодда ўзга миллатдагиларға тақлид қилмоқ мутлақо харомдур. Аммо йуруш-турушда одат ҳамда тақлид мазмуму харом ишлардандур.

27. ХАМР — АРАҚ БАЁНИДА

Хамр деб маст қилғувчи нарсага дейилур. Хамрни ичмоқ харомларнинг қаттиғроғидур. Ва ҳар киши хамрни ҳалол билса кофир

бўлур. Хамр ҳамма яман-лиқларнинг онасидур.

28. ЗИНО ВА ЛАВВОТА БАЁНИДА

Зино ва лаввота деб фоҳиша хотун ва бесақол болаларга яқинлик қилмоққа дерлар. Ушбу ишлар гуноҳи кабира жумласидандур. Бу ишлар дилни бесурур ва юзни бенур қилур. Ва бу ишларнинг зидди ифбатдурки ниҳоятда яхши жумласидандур. Ва ҳар одамеки ўзини бул кори бадлардан сақласа ўшандоғ олий ҳимматни (афиф) пархезгор дейилур.

НАЗМ:

Тутуб Ҳақ амрини шариф ўлғил.
Дунёда пархезгори афиф ўлғил,
Пашшадек нафс ломиға тушма,
Ўзни бадкор эли аро қўшма,
Жадду шахд айлабон сабоху шом,
Тўғри йўл сори Мирзо ўр ком.

29. ҒАЗАБ БАЁНИДА

Ғазаб деб бир одамнинг аччиғланмоғига дейилур. Ғазаб юракдаги ҳаром қонни ғалабасидан вужудга келадурган бир ҳолаттур. Айтурларки ғазаб тоъатнинг савобини бекор айлар ва ҳам ғазаб кўп вақтда куфр сўзига элтар. Ғазаб шайтоннинг феълидур. Азизлар дерларки, ҳар қачон сенга ғазаб келса, дарҳол таҳорат қил! Ва Оллоҳу таъолоға истиғфор этгил!

30. ҒАДР БАЁНИДА

Ғадр деб хиёнат қилмоқ ва вафосизлик этмоққа дерлар, яъни бир одам бирла бир ишга ваъда беруб анинг ризосидин ташқари ул ишни бузмоқ каби. Ғадр кўп ямон феъллардандир.

31. РИЁ БАЁНИДА

Риё деб ўзини кўрсатмоқ ва шариятда охират амали бирла дунё фоидасин ирода қилмоққа дерлар. Баъзи хўжалардек, эшонфурушлик ва хўжа сотувчилик қилмоқ каби. Риё қилувчи улуғ азобга гирифтор бўлур. Риё бирла қилинган амаллардан фойда йўқдур.

32. КИБР БАЁНИДА

Кибр деб улуғланмоқ ва ҳаво қилмоққа дерлар ва ҳам ўзини бошқа одамлардан улуғ тутмоққа дерлар. Такаббур бўлмоқ ва ҳаво қилмоқ ашадди ҳаромдур. Такаббурлик қилғувчи жаннатга кирмас. Машраб алайҳи-р-рахма дерлар:

БАЙТ:

Такаббур феъли шайтондур бу йўлға кирма,
Эранлар кеттилар, мағрури суврат бўлма.

33. БИДЪАТ БАЁНИДА

Бидъат деб дунёда, амалда пайғамбар салла-л-лоҳи алайҳи ва салламдан сўнг пайдо бўлгон ишларға дейилур. Пайғамбаримиз айттилар:— Бидъат қилувчи одамни рўзаву намози қабул бўлмас. Аммо бидъатни маъноси янгидан пайдо бўлгон нарсадур. Лекин бидъатни икки қисмға бўлибтурлар. Бири бидъати саййиа (гуноҳли бидъат) ва бири бидъати хусна (яхши бидъат) ва ҳар киши бидъати саййиани қилса гуноҳлик ва ҳар киши бидъати хуснани қилса савоблик бўлур. Бидъати саййиа деб динға ва эътиқодға зарар келтурадурган нарсаларни истеъмол қилмоқни айтурлар. Бидъати хусна деб динға ва эътиқодға зарар келтурмайдиган нарсани истеъмол қилмоқни айтурлар.

НАЗМ:

Даҳр аро заҳарсиз ҳаёт иста,
Амри Ҳақ бирла сен нажот иста,
Кўзни очу хаёл бирла маст ўлма!

34. ИСРОФ БАЁНИДА

Исроф деб керак эмас ўрунларга ақча ва ғайр нарсаларни сарф қилмоққа дерлар. Бизнинг шаҳар одамлари кабики Бибишанба, Сўқмазор ва фалонларга ақча сарф қилурлар. Исроф қатъан ҳарому кўп мазмум ишдур. Исроф қилғувчини шайтоннинг қариндоши дебдурлар. Исрофнинг ҳаром бўлишининг ҳикмати шулки, Оллоҳу таъолонинг берган неъматини икки дунёни саъодати учундир. Мол билан дунё ишлари тартибга келур. Мол билан ҳаж қилинур ва мунга ўхшаш неча-неча яхши ишлар мол билан бўладур.

35. БУХЛ БАЁНИДА

Бухл деб шаръан бермоқи вожиб бўлган молни ўрнига бериб адо қилмасликга дерлар. Бухллик этувчи одам керак илм, керак ўзга нарсадан бўлсун жаннатга кирмас дерлар.

36. ҲАСАД БАЁНИДА

Ҳаеад деб бир одамни давлатини ва ё фазлини кўролмасликка дерлар. Ва ҳар кишини дилида ҳасаднинг ўти ёнса, ул ўт аввал ёндирғувчини куйдирур. Пайғамбаримиз салла-л-лоҳу алайҳи ва саллам айттилар:— «Ал-ҳосиду ла ядҳулу-л-жанната», яъни ҳосид жаннатга дохил бўлмас дебтурлар.

37. АЖАЛА БАЁНИДА

Ажала деб ошиқмоқ ва сабрсизлик этмоққа дерлар. Бул ажала шайтоннинг ишидир. Ҳар ишни охирини ўйламай дилга келган замон шошиб қилмоқ ахлоқи замима жумласидандир. Бул ажала ёлғиз феълда бўлмас. Балки сўзламоқда ва жавоб бермоқда ҳам бўлур.

Ошиқмоқни зидди сабр қилмоқдур. Қуръони каримда сабрнинг мадҳида неча-неча оятлар собит бўлғондур.

БАЙТ:

Сафарда сабрдин борон бўлурдур,
Бўлуркан сабрдин ёқут ила дур.

38. ТАСВИФ БАЁНИДА

Тасвиф деб бугунги ишни эртага қўймоқға дерлар. Хусусан уқбо ишларини бугун қўй, эрта қилурман деб бепарво бўлмоқ кўп ямон иш ва энг ямон хулқлардандур.

Тасвиф деб ғофилликни ҳам ақтур. Эмди қариллик келмай ёшликни, фақирлик келмай бойликни, мавт [ўлум] келмай ҳаёт [тириклик]ни ғанимат бил! Хусусан ҳеч бир одамға ўлумдан қочиб қутулмоқға чораю илож йўқтур.

Амир Алишер Навоий дерлар:

БАЙТ:

Ҳазон сипосиға, эй боғбон, эмас моний,
Бу боғ томиға гар игнадин тикан қилғил.

39. ЗУЛМ БАЁНИДА

Зулму жабр деб адолатсизлик этмоқға дерлар. Зулм керак молда, керак муъомалада бўлсун ҳарому мазмумдур. Зулмни зидди адолатдур. Адолат сифатларнинг энг яхшисидур.

40. ҲУББУЛ-Л-ФИСКА

Ҳуббу-л-фиска деб фосиқу ямон одамларни дўст тутмоқға дерлар. Фосиқу золим одамларни суймак ва ул одамлар бирла ҳамсухбат

бўлмоқ ҳаром ва мазмум ишлардандур. Ва ҳар вақт алардек одамлардан парҳезу эҳтироз этмак лозимдур ва бутун одамизоднинг ихтилофи яхшию ямон бўладурган ери мажлису суҳбат орқали деб ўйланадур. Ва агар бир солиҳ киши фосиқу нодон одамлар бирла ҳамсуҳбат бўла берса тобора аларнинг номуборак сўзлари ва номулойим ўлтуруш ва туришларидан асарлануб оз вақт ичида шаклу шамойили, хулқу атвори уларники киби бузулгай, сўнгра анинг касалиға замона Афлотунлари бўлса ҳам иложу чорасидин ожизу дармонда бўлғайлар. Ва бир ахлоқи бузук ва суврати номулойим одам яхши хулқилару донолар бирла ҳамсуҳбат бўлса оз вақт ичида аларни суҳбатларининг хосиятлари бирла ямон табиъати яхши бўлиб ислоҳға келмагида ҳеч гумону шубҳа йўқтур.

41. ИАЪС БАЁНИДА

Иаъс Оллоҳу таъолонинг раҳматидан умид қилмоққа дерлар. Оллоҳу таъолонинг раҳматидан умид узмоқ ва ғазабидан кўркмаслик ҳар иккови ҳам куфр-дур ва ямон хулқдур. [Ал-иймону байна-л-хавфи ва-р-рижо] яъни иймон хавф бирла умид ўртасидадур.

42. КУФРОНИ НЕЪМАТ БАЁНИДА

Куфрони неъмат деб неъмат каддини билмасликға ва инкор қилмоққа дерлар. Неъматни бекорчи ерларга сарф қилмоқ ва фойдасиз ўрунға ишлатмоқ мазмум сифатдур. Андин қочмоқ лозимдур. Куфрони неъмат қилмоқ неъматнинг заволиға сабаб бўладур. Бу ҳақда Куръоннинг «наҳл» суврасида ҳам муҳим қайдлар бор. Мундоғ ямон сифатлардан ўзингизни сақланг! Анинг зидди шулдурки, ниҳоятда мақтовга сазовор сифатедур.

43. САХАТ БАЁНИДА

Сахат деб аччиғланмоқға дерлар. Яъни дунёдаги ҳар бир иш ўзининг муродича бўлмағонға аччиғланмоқ ва аччиқ этмак. Оллоҳу таъолонинг қазосиға ва тақдириға аччиғланмоқ, Оллоҳу таъоло

мундоғ қилди, бул маслаҳат эмас эди, деб зорланмоқ каби. Мундай феъллар ниҳоятда мазмум сифатлардандур. Ва ҳам Оллоҳу таъолонинг қазосиға ва ҳукмиға бўюнсунмаслик ва яна дунё ишларинда ва охират ишларинда қайси масала эканиға илми бўлмағи туриб аччиғланмоқ ва хафа бўлмоқ ҳаром ва мазмум сифатлардандур. Унинг зидди ризодур ва кўнгулни хуш тутмоқдур. Оллоҳу таъолонинг қазосиға ва амриға бўйун эғмоқдур.. Қазоға. ризо бўлмоқлик иймоннинг аломатларидандур. Қазоға сабр қилмоқлик шоддикнинг очкичидур. Бир одамнинг икки куни баробар шодлик бирла ўтса ул одамнинг бахти ва толиғининг камлиғи нишонларидандур.

44. ТАЪЛИҚ БАЁНИДА

Таълиқ деб вужуднинг қивоми (борлиқнинг устуни) Оллоҳу таъолодан эмас, бир ўзга нарсадан демакликтур. Яъни ман бир нарса емасам ва ичмасам баданим-нинг қивоми заъиф бўлар эди демак каби.

Ва яна мани ризқим касбимдандур. Агар касб қилмасам ризқим келмас эди деб кўнгулни бир сабабға боғламоқдур. Бу иш мазмум сифатдур ва ҳаром феълдур. Ризқни касбдан кўрмак куфрдур. Унинг зидди таваккулдир ва тафвиздур. Таъом емоқда тўрт фарз бордурки, уларнинг бири ҳалол емақдур. 2. Ризқни Оллоҳу таъолодан кўрмақдур. 3. Ул таъомни куввати ила гуноҳ қилмасликдур. 4. Оллоҳу таъолонинг. қисматиға рози бўлмақдур.

НАЗМ:

Ҳар на берганига Ҳақдин бўл ризо
Бесабрлик бирла қилма оҳу во.
Дил уйини таслим ила этгил фароғ,
Кўп чаён кориға бўлма бедимоғ.
Ҳақ ризоси англа Мнрзо сенга бас,
Ўзга ушбу даҳр коридир ҳавас.

45. ЖУРЪАТУ ИФТИРО БАЁНИДА

Журъату ифтиро деб Оллоҳу таъолонинг азобидан ва аччиғидан эмин бўлмоққа дерлар. Бу феъл кўп мазмум ямон сифатдур. Яъни Оллоҳу таъолога ифтиро қилмоқ деганимиз Оллоҳу таъоло ҳаққинда ҳеч тафаккурсиз кўнгулға келган сўзни айтмак ва хато сўзларни сўзламакка ботирчилик қилмоқдур. Мундоқ қилмоқ ҳаромдур ва мазмум сифатдур. Оллоҳу таъолога ифтиро қилмоқ ва мўъминларга ифтиро қилмоқ ҳаромдур. Аммо Оллоҳу таъолога ифтиро қилмоқ пайғамбарларга ифтиро қилмоқ, ўзга одамларга ифтиро қилмоқ каби эмасдур. Пайғамбаримиз салла-л-лоҳу алайҳи ва саллам айтдилар:— Ҳар бир киши манга ифтиро қилса ўзиға дўзахдан ўрун ҳозирласун. Масалан, Оллоҳу таъоло ҳаром этган нарсаларни ҳалол деса, ёки ҳалол этган нарсаларни ҳаром деса бу ифтиродур. Ёки бир сўзни аслин билмайтуруб пайғамбаримиз айтдилар деб бир ҳадис ривоят қилса, бу пайғамбарга ифтиродур.

46. АЛ-ХУЗН ФИ АМРИ Д-ДУНЁ БАЁНИДА

Ал-хузн фи амри-д-дунё деб дунё учун қайғурмак ва дунё молини фавт бўлишидан хафа бўлмоққа дерлар. Дунёда жамиъ матлубларнинг ҳосил бўлишини кутуб турмак нодонлиқдандур ва ҳаромдур ва мазмумдур. Бас дунёнинг келиб кетиши баробар бўлмақ керактур. Қайғурмоқ ва хафа бўлмоқ ҳаммаси йўқ нар-садур.

47. ҒАШ БАЁНИДА

Ғаш деб олмоқ ва сотмоқда хиёнат этмоқға дерлар. Яъни бир айби бор нарсани сотарда айбини айтмасдан сотмоқ каби. Бу иш ҳарому мазмумдур.

48. АЛ-ХАВФ ФИ АМРИ-Д-ДУНЁ БАЁНИДА

Ал-хавф фи амри-д-дунё деб дунё ишлари учун кўрқмоқға дерлар, Бу ҳам ахлоки замима ва ҳаром ишдандур. Хавф бошқа маънодадур. Хузн деб дунё фоидасининг ўтушиға хафа бўлмақға дерлар. Хавф деб келажак ишлар учун кўрқмоққа дерлар. Масалан келадиган кууда

касалу бемор бўлмасам эди, ёки бечора бўлмасам эди, ёки ризқимнинг сабаблари тўхталмаса эди деб кўрқмоқ каби. Булар таваккулнинг зиддидур ва афъоли замимадандур.

49. МУДОҲАНА БАЁНИДА

Мудоҳана деб дин ишида заифлик этмақға дерлар. Яъни ҳар бир киши бировнинг гуноҳ ишини ва манъ қилинган ишларни кўрубда тўхтатишга қудрати бор бўлуб сукут қилса, буни мудоҳана дейилади. Ҳақ ишида шижоат ва ғайрат керакдур.

50. ТЕЙИШ БАЁНИДА

Тейиш деб енгиллик қилмоққа ва мажлисларда ҳар бир келган-кетганларга кўз солмоққа дерлар. Яъни ҳар кимнинг сўзини эшитурга тиришмоқ ва ҳеч бир керакмас ишларни сўраб ўлтурмоқ ва шошилиб савол қилмоқ ва шошилиб жавоб бермоқ. Ушбу феъллар ҳаромдур ва мазмумдур. Ва яна салласин ва кийимларин тузатиб ва сақолин силаб ёки бир ерини қашиб ўтирмоқ каби. Ва ҳеч бир керакмас вақтда мажлисда туриб юрмоқ ва келишмайтурган феълларни қилмоқ жумласи аҳмоқликдандур. Ҳар вақт тамқину виқорда бўлмоқ даркордур.

51. ИНОД БАЁНИДА

Инод деб ҳақ ишни билиб туриб ҳақлигига қаршилиқ қилмоққа дейилур. Чунончи Абу Жаҳл пайғамбаримизнинг нубувватларин била туруб инкор қилди. Инод ниҳоятда мазмум сифатдур ва ямон феълдур.

52. ФИТНА БАЁНИДА

Фитна деб халқни бир изтиробға ва ихтилофға ва меҳнатга тушурмоқға дерлар. Ва ҳам бировга бало солмоқ ёки дин хусусинда шикоят қилмоқ фитнадур. Подшоҳи одилдан бош тортув ёки бош

тортувға далолат қилмоқ фитнадур. Китобни мутолаъасиға тушунмай хато маъно берса, бу ҳам фитнадур. Ва яна қишлоқ аҳлиға сиз тажвид билмайсиз, тажвидсиз намоз жойиз эмас деб халқнинг намозин манъ қилмоқ бу ҳам фитнадур. Бас воъизларға ва имомларға ва муфтиларға лозимдурки, халқнинг аҳволин билиб сўйласунлар.

53. АЛ-МУЪОВАНА ЛИ-З-ЗОЛИМИ БАЁНИДА

Ал-муъована ли-з-золим деб золимларға ёрдам бермакға дерлар. Бу ҳам ахлоқи замималарнинг кўп ямонларидандур ва мазмумдур. Бир киши золимға ёрдам берса, у унинг зулмиға шерик бўлур.

54. ШАРАҲ БАЁНИДА

Шараҳ деб ҳарис бўлмоқ ва бефойда нарсаларнинг орқасидан кўп юрмоққа дерлар. Дунё молиға ва орзусиға ҳарис бўлмоқ ахлоқи замимадандир.

55. АЛ-ИСРОР ЎАЛА-Л-МУЪОСИР БАЁНИДА

Ал-исрор ўала-л-муъосир деб гуноҳ ишларга ва мунҳий ишларга мусирр яъни дойимчилик қилмоқға дерлар. Бу ниҳоятда ямон сифатдур ва ҳаром ишдур ва кўп зарарли ва муҳим нарсалар кичкинагина гуноҳни доим қилмоқ билан гуноҳи кабирага айланур. Лекин иноят ва тавба билан гуноҳи кабира сағирага айланур.

56. САББУ-Л-МУЪМИНИ БАЁНИДА

Саббу-л-муъмини деб бир мусулмонни сўкмак ва тил билан ранжитмакка дерлар. Бу иш ҳаромдур ва мазмум феъллар жумласидандур.

57. АҚУҚУ-Л-ВОЛИДАЙНИ БАЁНИДА

Ақуқу-л-волидайни деб ота ва онани ранжитмак ва уларга

қаршилиқ қилмоққа айтилуру. Ушбу ранжитиш қўл билан ёки сўз билан бўлсун ашаддий ҳаромдур ва ғоят мазмум феълдур.

Ота-онани ранжитгувчи киши жаннатга кирмас. Ҳар бир гуноҳни жазоси Оллоҳу таъолонинг тилаган вақтигача кечиктирилуру. Оллоҳу таъоло тиласа дунёда, тиласа охиратда жазосин берадур. Аммо ота-онани риъоят қилмоқ ғоят эзгу ва мақтовга сазовор феълдур.

58. СУХРИЙА БАЁНИДА

Сухрийа деб бировни масҳара қилмоқ ва бировни ҳақорат қилмоқга дейилуру. Бировнинг хоҳ олдида, хоҳ орқасидан масҳара қилиш ҳаромдур ва мазмум феъл-дур.

59. ЛАЪН БАЁНИДА

Лаън деб одамга ёки ҳайвонга лаънат қилуруга дейилуру. Бу иш ашадди ҳаромдур ва ахлоқи замимани улуғроғидур. Пайғамбаримиз айттилар:— Бировга ёки бир нарсага лаънат қилса лаънат кўкка ошкор бўлиб, кўк эшиги боғлануру, андин ерга, андин ўнгга йугуруру, сўлга йугуруру, боргали ер топмас, сўнгра лаънат қилинмиш кишига боруру. Агар лаънатга аҳл бўлса анда қолуру, бўлмаса лаънат қилгучини ўзита қайтуру (лаъ-ну-л-муъмини ка қатлиҳи) дейишар.

60. ФУҲШ БАЁНИДА

Фуҳш деб қабоҳат ва ифлос сўзлар сўзламакка дерлар. Яъни қабоҳат лафзлар бирлан қабоҳат иш ҳаққинда сўз сўйламак. Масалан хотунлар бирлан мувоқаъа лафзларин ва қазои ҳожат лафзларини ва эрининг хотунларнинг яширин аъзоларини ошқора айтиб сўйламак ашадди қабоҳат ва макруҳ ишдур.

61. НИЁҲАТ БАЁНИДА

Ниёҳат деб майитнинг орқасидан навҳа қилмоққа дерлар. Яъни майитни олиб кетгандан сўнг яхшилиқларини айтиб овоз бирла

йиғламокдур. Бу иш ашадди харомдур. Дин эгасига номуносиб ишдур. Динимизда бўлмаган феъллардан қочиш лозимдур.

62. МИРОЪ БАЁНИДА

Мироъ деб бировнинг сўзини хилофин изҳор қилмоққа дерлар. Яъни сен фалон деб айтасан, ул сўз ундоғ эмас, ёки сен фалон деб маъно берасан, ул андоғ эмас деб таъна қилмоқ ва юзига урмоқ харомдур.

63. ЖИДОЛ БАЁНИДА

Жидол деб дин тўғрисида ва мазҳаб тўғрисида жанжал қилмоққа дерлар. Агарда бу жидол ҳаммани уялтирмоқ қасди билан ўзини фазилатини изҳор қилмоқ қасди билан бўлса харомдур; балки андин ҳам батгарроқдир. Аммо ҳақлиғини изҳор қилув қасди билан бўлса мужодала ва мунозара жойиздур.

64. ХУСУМАТ БАЁНИДА

Хусумат деб ҳам мужодалалиғ бир одам била урушмоққа дерлар. Яъни хасмнинг остида қолдирув қасди билан ва анга ғалаба қилар қасди билан сўз курашдирмак ва сўзда низоълашмоқ устун чикмоқ қасди билан, харомдур ва мазмум феълдур.

65. ИФШОИ СИР БАЁНИДА

Ифшои сир деб бегона киши ва ўзининг сирринн фош этмаққа дерлар. Ифшои сир этмак хиёнатдур ва харомдур. Хусусан хотунлар эрларнинг сирларини фош этмақлари ва кишиларга сўйловлари харомларнинг қаттикроғидур. Ифшои сирда кўп бузук ишлар зуҳр бўладур. Яъни ўпкалашув ва урушмоқлик ва сўз юритувчи-лик ва фитнани уйғатувчилик каби ишлар пайдо бўладур. Ғайр кишининг сирринн фош этмоқ кўпроқ қабоҳат ва харомдур. Кишини айбини ёпмоқ ва беркитмоқ яхши ишлардандур.

66. НИФОҚ ҚАВМИ БАЁНИДА

Нифоқ қавми деб мунофиқлик қилмоқ ва бировга риъоя қилиб унинг ялғон сўзига ишонғон бўлуб турмоқға дерлар. Ва бир кишига ўзини яқин олиб ва унга муҳаббат изҳор қилмоқ учун ялғон сўз айтганда <<бале>> деб турмоқ нифоқ қавмидур. Бу иш ашадди ҳаромдур.

67. АЛ-ҲАВЗ ФИ-Л-БОТИЛ БАЁНИДА

Ал-ҳавз фи-л-ботил деб гуноҳи маъсият ишлариға ғарқ бўлмоқ ва ямон ишларни ҳикоят қилмоққа дерлар. Яъни зино мажлисинда ва ҳамр мажлисинда бўлган ишларни ва ҳодисаларни сўйламак. Фалон кун фоҳиша ила бўлдим ва фалон мартаба фалон этдим ва фалон қадар ҳамр ичдим деб беҳуда лафзлар билав ҳикоят қилиб сўйламак ҳаром ишдур ва мазмум феълдур, чунки ўзининг гуноҳин ва маъсиятин изҳор қилмоқдур. Албатта изҳори маъсият иккинчи бир маъсиятдур. Мундоқ қабоҳат феъллардан қочиш лозимдур.

68. ХУББУ-Р-РИЁСАТ БАЁНИДА

Хуббу-р-риёсат деб бир ерда бош бўлмоқ ва мансаб эгаси бўлмоқни суймакка дерлар. Хуббу-р-риёсат ашадди ҳаромдур. Чунки анинг мақсуди раису мансаб эгаси бўлғондан сўнг тилаган ишини қилмоқ ва нафс муродиға эргашмақдур.

69. ИТТИБОЪУ-Л-ҲАВО БАЁНИДА

Иттибоъу-л-ҳаво деб нафс орзусиға эргашмак ва нафсининг тилаган ишини қилмоқға дерлар. Бу иш мазмум сифатдур. Ва иложи қобил бўлмаган бир марази қалбийдур, ашадди ҳаромдур. Иттибоъи ҳаво ҳақлиқдин қайтарур. Нафс деган нарсанинг таъбиати ямонлиқға кўп майл қилғучидур. Ҳамон нафс орзусиға эр-гашган киши ҳайвон сафатида бўладур. Бу сифат хатарлик нарсаларга соладур.

70. ТУЛУ-Л-АМАЛ БАЁНИДА

Тулу-л-амал деб узоқ умр кўруб дунёда фалон-фалон ишларни қилурман деб орзу қилмоққа дерлар. Бу иш тоъату ибодат вақтини кечукдурмакдур. Тўхта озроқ давр сураин, сўнгра тавба қилурман деб тавбани кечуктурмакликдур. Бутун умр бўйи эҳтиёжға тушарман деб кўркуб муттасил мол жамъ қилмоқ бирлан шуғул-данмакдур. Бас бу ҳаром ишдур, чунки ажалнинг вақти маълум эмасдур.

71. АЛ-ЯМИНУ-Л-ҒАМУС БАЁНИДА

Ямину-л-ғамус деб ялғонға онт ичмакка дерлар. Яъни ақча олуб уни риёя қилиб иш қилмоқ ҳаромдур ва ахлоқи замиманингда ашаддидур. Чунки бу бир гуноҳдурки, асло қаффорати йўктур. Хусусан мол тўғрисида ялғон онт ичмак ашадди ҳаромдур.

72. ИХОФАТУ-Л-МУЪМИН БАЁНИДА

Ихофату-л-муъмин деб бир айбсиз ва гуноҳсиз мусулмонни кўрkitмоққа дерлар. Яъни бир мусулмонни истамаган ишига зўрлик билан кўрkitмоқ. Ва ё қўли билан, ё тили билан азоб еткурмак ва ранжутмак ашадди ҳаромдур. Пайғамбаримиз айтадилар:—Биров бир муъмин кимсани кўркутса, ул киши қиёмат кўркувларидан саломат эмасдур. Муни зидди билан сифатламоқ зарурдир.

73. ҚАТЪУ-Л-КАЛОМИ-Л-ҒАЙРИ БАЁНИДА

Қатъу-л-каломи-л-ғайри деб бир киши сўзлаганда унинг сўзини қатъ ва кесмакка дерлар. Яъни биров сўзини тамом қилмасдан қатъ қилмоқ, яъни бир сўзни айтиб туриб иккинчи сўзни бошламоқ, ёки дарс берган дарсни тўхтатиб дунё сўзини айтмак. Бу каби ишларни барчаси ашадди ҳаромдур.

74. РАДДУ-Т-ТОБИЪ БАЁНИДА

Радду-т-тобиъ деб маъкулнинг сўзини рад қилмоққа дерлар. Масалан раъият халқи подшоҳнинг сўзини рад қилмоқ ва қабул этмаслик, ёки бола ота-она сўзин рад қилмоғи ва қабул қилмаслиги, шогирд устозининг сўзини рад қилмоғи ва қабул қилмаслиги, ёки бир нодон бир олимнинг сўзин рад қилмоғи ва қабул қилмаслиги шу кабилар қабоҳат ишлардур. Ул кишиларга таъзир лозимдур.

75. АД-ДАЛОЛАТ ЎАЛА-Ш-ШАРРИ БАЁНИДА

Ад-далолат ўала-ш-шарри деб бировга ямонликга йўл кўрсатмоқ ва далолат қилмоққа дерлар. Яъни маъсияту гуноҳ ишларга борғувчи кишига ана фалон ер, ана майхона, ана фалон ерда қиморхона, ана фалон ерда фоҳиша деган каби сўзлар билан фосиқга йўл кўрсатмак жойиз эмасдур. Шунингдек маъсиятга ёрдам берув ҳаромдур ва шунга ўхшаш ишлар орқасидан юрмак қабоҳату мазмум феълдур.

76. АШ-ШАФОЪАТУ-С-САЙЙИЪА

Аш-шафоъату-с-саййиъа деб шарифатга муҳолиф ишларда шафоъат қилмоққа дерлар. Бу кўп мазмум феъл ва ҳаром ишдур. Масалан имоматга аҳл бўлмағон кишини андан мустаҳкамроқ одам боринда шафоъат қилиб имоматликга тикмоқ. Муаллимликга лойиқ бўлмаган одамларни муаллимликка киритмоқ кабилар. Бу ишлар ниҳоятда нолайиқ ишдур. Сўнгги ишлар Хўқандда 1937 йилнинг бошларида воқиб бўлди.

77. АЛ-АМРУ БИ-Л-МУНКАР БАЁНИДА

Ал-амру би-л-мункар деб мункар ва мунҳий ишлар-та амр қилмоқ ва маъруф ишлардан наҳий қилмоққа дерлар. Бу иш мунофиқлар сифати ва фосиқлар одати-дур. Ва шундоқ зулим бирла амр қилмоқ ва золимларга ибонат қилмоқ ҳаромдур.

78. ФИЛЗАТУ-Л-КАЛОМ БАЁНИДА

Филзату-л-калом деб қаттиқ сўзлик бўлмоқ ва кишиларга қаршилиқ этмоққа дерлар. Бу иш ҳаромдур. Хусусан йиғинларда андоғ дема, фалон ишлаганни, деган каби сўзлар билан халқ олдинда уни уялтирмоқдур. Аммо ўрнига қараб қаттиқ сўз билан талдид қилмоқ жойиздур. Ҳар вақт мунинг зидди билан сифатланмоқ яхши ишдур. Ва ҳар вақт хуш сўзлик ва очиқ юзлик бўл!

79. АС-САВОЛ ВА-Т-ТАФТИШ БАЁНИДА

Ас-савол ва-т-тафтиш деб одамларни суриштириб ва ахтариб юрмакға дерлар. Яъни фалон киши нима ишда, қайда борди ва нима қилди, унинг олдиға ким келди деган сўзлар билан суриштириб, текшириб турмоқ ҳаромдур ва мазмум сифатдур. Оллоҳу таъоло манъ қилган ишдур.

80. АЗА-Л-МУЪМИНИ БАЁНИДА

Аза-л-муъмини деб қўли бирлан ёки тили бирлан бировни ранжитмакға дерлар. Иложи борича инсонларга яхшилиқ қилмоқ лозим. Агар кишиларга яхшилиқ қи-лиш қўлингдан келмас экан, ҳеч бўлмаса уларни ранжитмасликка ҳаракат қил!

81. ТАЗАЛЛУЛ ВА ТАМАЛЛУҚ БАЁНИДА

Тазаллул ва тамаллуқ деб илмда ва молда ўзини тубан даражадағи одамлар олдида кичкина ва паст кўрмоқға дерлар. Ва алар олдида тавозиълиқ қилмоқ ҳа-ром ва мазмум сифатдур. Улуғ ва кичиклар олдида ҳар кишиға ўз даражасини билмак лозимдур. Шунга ўхшаш чақирилмасдан киши уйиға меҳмонға ва зиёфатга бормоқ тазаллулдур. Ва яна қозиларға қўшулмак ва бирга юрмак тазаллулдур. Ва яна золимларға зарур бўлмаса ҳам оёқ узра тик турмоқ ҳам тазаллулдур. Аммо илм бобинда ва илм истамакда тамаллуқ қилмоқ

жойиздур.

82. АЛ-АМНУ МИН ЁАЗОБИ-Л-ЛОҲИ БАЁНИДА

Ал-амну мин ёазоби-л-лоҳи деб Оллоху таъолонинг азобиндан кўркмай хотиржамъ йурмоқға дерлар. Бу иш ҳаромдур ва балки куфрдур.

83. ТАҲОРАТ— ПОКЛИК

Комил одам бўлур учун аввалдан илм лозимдур. Мундан кейин одоб ҳам поклик анинг биродарларидур. Одоб ила поклик бўлмаганда илмдан фойда бўлмас. Пок бўлмоққа бизнинг шариатимиз жуда катта эътибор бермишдир. Динимизда поклик биринчи шартлардандир.

Бир киши ёки бир бола ифлос бўлса ҳар кимни андин эхтироз қилур. Ҳар кимнинг ёнига борса анинг кўнгли озорлар. Улар қотқон кийимлар кийиб юриб, тирноқлари ўсган бўлур. Ҳар кишининг тирноқ остларинда қора кирлар бўлса ва қулоқ ичларинда чангу туфроқ бўлуб энглари ёғ бўлса ва этиклари ифлос бўлса, таъом еганда оғзин ювмаган бўлиб, анинг оғзиндин нохуш ис келиб турса, сиз ани севар эдингизми? Албатта суймассиз, чунки мундоғ бўлиш ниҳоятда ямону нажасликдур.

Бас, эй азиз болалар! Шундай ямон ҳолда юрушдан жуда сақланнгиз. Агар ифлосликға ўргансангиз бир умр ифлосликдан айрила олмассиз. Пок бўлув бойлик бирла деб ўйламангиз, чунки поклик демакдан мақсад ҳар вақт янги кийимлар кийиш эмас, балки, бор кийимларни кирсиз, озода тутуб юрмак демакдир. Поклик ёлғиз кийимнигина озода тутмоқлик бирла деб ўйламангиз. Балки бету қўлларингизни ва жумлайи аъзоларингизни покиза тутмоқдир. Ҳар жумъа ғусл қилмоқ ҳам муҳим шартлардандир.